

KNYGOS MUZIEJUS: KAI KURIE PROBLEMINIAI TEORINIAI IR ISTORINIAI ASPEKTAI

Alma Braziūnienė | Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto
Knygotyros ir leidybos tyrimų katedra
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas alma.braziuniene@kf.vu.lt

Straipsnyje svarstomi probleminiai teoriniai knygos muziejų aspektai (jų funkcijos, rūšys, specifika kitų muziejų kontekste, panašumai ir skirtumai lyginant su bibliotekų dokumentinio paveldo padaliniais), nagrinėjami knygos muziejų steigties, raidos, registracijos, paplitimo Europoje XX a. antrojoje pusėje klausimai. Išsiaiškinta, kad nors knygos muziejus ir bibliotekų specialiujų padalinių (Retų spaudinių, Rankraščių skyrių) funkcijos labai panašios arba net sutampa (saugoti, tirti, aktualinti dokumentinį paveldą) ir skirtis tarp šių institucijų yra minimali, funkcijų reikšmingumo lygis yra knygos muziejus ir bibliotekų paveldo skyrių skiriamasis požymis. Knygos muziejų raidai nustatyti buvo išanalizuotas istoriografiniu požiūriu vertingas 1987 m. paskelbtas „Knygos ir knyginkystės muziejų sąvadas“, jame pateikta informacija apie universaliočius Europos knygos muziejus lyginta su šiandienos situacija. Prieta prie išvados, kad susidomėjimas knygos muziejais XX a. antrojoje pusėje buvo dėsningas to meto knygotyros raidos rezultatas. Knygos muziejų steigties sparta XX a. 7–9-ajame dešimtmečiais buvo tiesiogiai susijusi su to meto knygotyros, kaip perspektyvios mokslo disciplinos, suaktyvėjimu Europos ir pasaulio moksle. Iš dešimties tuomet Europoje veikusių universaliųjų knygos muziejų šiuo metu tėra tik penki, kiti arba buvo uždaryti, arba savo veiklą susiaurino, keitė savo profilį. Kai kurie liko itin tradicinio akademinio pobūdžio, jų padėtis šiandienos moderniosios muziejinkystės kontekste, kai visas dėmesys telkiamas į lankytoją, o ne į pačius muziejinius objektus, problemiška.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: *muziejus, knygos muziejus, universalusis knygos muziejus, modernusis muziejus, biblioteka, dokumentinis paveldas, senoji knyga, knyga kaip muziejinis eksponatas.*

IVADAS

Šiandienos Lietuvos muziejai sparčiai modernėja. Prieš du dešimtmečius Alfredas Bumblauskas tik pradėjo aktualinti gyvosios istorijos pamokas ir kalbėti apie moderniuosius muziejų pasakojimus¹. Dabar jau galima pasigirti įdomiais Lietuvoje įgyvendinamais muziejų projektais, sustiprėjusiu lankytojų srautu, išaugusiu viešuoju muziejų matomumu visuomenėje, naujomis moderniomis veiklos formomis. Muziejų moksliniams teoriniams, metodiniams ir praktiniams veiklos klausimams Lietuvoje dėmesys taip pat sustiprėjęs (Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultete įsteigta Muziejininkystės katedra, išleista solidžių Lietuvos muziejų istorijos ir muzeologijos darbu², pradėjo eiti tęstinis mokslo leidinys „Acta museologica Lituanica“, ruošiama ir jau yra apginta šios mokslo šakos disertacijų³). Bet knygos muziejus – specifinė muziejų rūšis – tokio dėmesio ir iš Lietuvos muzeologijos teoretikų, ir iš muziejininkystės praktikų stokoja. Šios rūšies muziejus daugiau dėmesio sulaukia iš knygotyrintinkų. Mat knyga kaip knygos muziejaus objektas pirmiausia yra knygotyros tyrimo objektas. Knygotyrai lygiai taip pat svarbu knygos funkcionavimo ir jos įprasminimo, įpaveldinimo, knygos viešinimo ir kiti su šiais ar su jos aktualinimo procesais susiję klausimai. Štai kodėl knygos muziejaus tematika išlieka aktuali knygotyros interesų lauke.

Knygos muziejų tematika Lietuvos knygotyrintinkai susidomėjo kiek vėliau nei jų kolegos Vakarų bei Rytų Europoje. Pirmoji šios temos publikacija – Aušros Navickienės straipsnis, parengtas pagal Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos konferencijoje skaitytą pranešimą ir paskelbtas 2000 m.⁴ Jame apžvelgta knygos muziejų raida Europoje, rašoma apie bandymus steigti knygos muziejų Lietuvoje, svarstomos terminijos problemos (kas yra vertinga, reta, senoji knyga, knygos paminklas). 2002 metais vyko Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros instituto rengta XII tarptautinė knygotyros konferencija „Knygos muziejus: būklė ir raidos tendencijos“, pagal joje skaitytus pranešimus buvo sudarytas straipsnių rinkinys ir paskelbtas 2003 m. „Knygotyros“ 40 tome. Jame 14 knygos muziejaus tematikos straipsnių, jų autoriai – Lietuvos, Baltarusijos, Estijos, Rusijos, Suomijos knygotyrintinkai. Straipsniuose nagrinėtos teorinės knygos muziejų kūrimo, ekspozicijų turinio, regioninės knygos eksponavimo knygos muziejuose temos, pateikta Lietuvos knygos muziejaus kūrimo istorinių retrospekcijų, iškelta probleminė muziejų bibliografijos tema ir kt. Šis „Knygotyros“ tomas šiuo metu išlieka solidžiausias knygos muziejų temos leidinys Lietuvoje. Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultete knygos muziejaus ir panašiomis temomis ap-

ginta baigiamųjų darbų⁵. Užsienio šalių knygotyriminkai knygos muziejų tema daugiausia domėjosi XX a. antrojoje pusėje, tuomet ši tema buvo itin populiaru. Straipsnių yra paskelbę vokiečių⁶, rusų⁷, britų⁸, čekų⁹ ir kt. knygos tyrėjai. Šiuo metu teoriniams knygos muziejų klausimams dėmesys sumažėjęs, ši tema gvildinama tik platesnio ir bendresnio pobūdžio knygotyros ar muzeologijos tyrimuose, specialesnių publikacijų trūksta.

Lietuvių knygotyros literatūroje knygos muziejus apibrėžiamas kaip „kultūros, švietimo ir mokslo tiriamoji įstaiga, laikanti, tirianti bei skelbianti rašto ir spaudos istorijos medžiagą“¹⁰. Panašiai knygos muziejaus apibrėžtį pateikia rusų¹¹, lenkų¹², vokiečių¹³ tyrėjai. Šiose apibrėžtyse nurodytos pagrindinės kny-

1 *Gyvosios istorijos programa*: istorinė kultūra šiuolaikinės sąmonės formavimui. Teksto autorius Alfredas Bumblauskas; sudaryt. Ginas Dabašinskas. Vilnius, 1998. 70 p., [16] iliustr. lap.

2 KERŠYTĖ, Nastazija. *Lietuvos muziejai iki 1940 metų*: Lietuvos muziejų raida XVI–XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje. Vilnius, 2003. 230 p.; KERŠYTĖ, Nastazija. *Lietuvos muzeologija*: Lietuvos muzeologijos raida XVIII amžiaus antroje pusėje–XXI amžiuje. Vilnius, 2016. 472 p.

3 KAPLERIS, Ignas. *Skaitmeninių medijų raiška Lietuvos muziejų komunikacijoje*: daktaro disertacija. Vilniaus universitetas, 2014. Prieiga per internetą: <<https://epublications.vu.lt/object/elaba:6079211/6079211.pdf>>.

4 NAVICKIENĖ, Aušra. Knygos muziejus bibliotekoje: nuo istorijos link teorijos. Iš *Panevėžio apskrities institucinės bibliotekos*: konferencija'99, parodos. Panevėžys, 2000, p. 60–68.

5 VALIKONYTĖ, Dalia. *Lietuvos knygos muziejus*: idėjos ištakos, raida ir perspektyvos: magistro darbas. Vilniaus universitetas. Vilnius, 2014; SAIKEVIČIŪTĖ, Ieva. *Senoji knyga kaip muziejinis eksponatas*: magistro darbas. Vilniaus universitetas. Vilnius, 2015.

6 KUNZE, Horst. Zadachi muzeev knigi v bibliotekakh. In KUNZE, Horst. *Izbrannoe*. Moskva: Kniga, 1983, p. 297–304; KUNZE, Horst. Muzei knigi pri socializme. Voprosy izuchena istorii knigi i ee otrazhenya v muzeyakh. In KUNZE, Horst. *Izbrannoe*. Moskva: Kniga, 1983, p. 228–240.

7 KONDAKOVA, T. I. Muzei knigi i knizhnogo

dela. In *Kniga*: enciklopedya. Moskva, 1999, p. 429–431; KOTRELEV, Nikolai. Muzeinaya problematika s točki zrenya istorii knigi. In *Prace badawcze i bibliograficzne nad zbiorami rzadkich i cennych ksiązek i dokumentów*.

Warszawa, 1991, p. 104–114; [KONDAKOVA, T. I.]. Predislovie. In *Muzei knigi i knizhnogo dela*: ukazatel' muzeev mira = *Museums of Books et Bookmaking*: International Directory. Moskva, 1987, p. 7–13; NEMIROVSKII, E. L. Muzei knigi. In *Kratkii spravochnik knigolyuba*. Sost. A. E. Mil'chin. Moskva, 1976, p. 114–115.

8 WILLISON, I. R. The problems of a national museum of the book: the future of the British Library's permanent exhibition. *Sbornik Narodniho Muzea v Praze = Acta Musei Nationalis Pragae*, 1982, sv. 27, č. 4, p. 189–195; ROBERTS, R. J. The role of the Bodleian Library as a museum of the book. In *Sbornik Narodniho Muzea v Praze = Acta Musei Nationalis Pragae*, 1982, sv. 27, č. 3, p. 158–165.

9 VRCHOTKA, Jaroslav. Museums of the book – their problems and their relation to libraries. *IFLA Journal*, 1983, vol. 9, issue 2, p. 114–118; VRCHOTKA, Jaroslav; WILLISON, Ian R. Museums of the book. *International Journal of Museum Management and Curatorship*, 1987, vol. 6, issue 4, p. 373–379.

10 KAUNAS, Domas. Knygos muziejus. Iš *Knygotyra*: enciklopedinis žodynas. Vilnius, 1997, p. 177.

11 KONDAKOVA, T. I. Muzei knigi i knizhnogo dela. In *Kniga*: enciklopedya. Moskva, 1999,

gos muziejaus funkcijos: saugoti, tirti bei skelbti (aktualinti) rašto ir knygos istorijos medžiagą. Bet lygiai tokią pačią apibrėžtį galėtume pritaikyti ir bet kuriai kitai dokumentinių paveldą saugančiai, tiriančiai ir skelbiančiai atminties institucijai, tarkime, mokslinėms bibliotekoms su specialiaisiais dokumentinio paveldo padaliniais: jos saugo, tiria ir skelbia (viešina, aktualina) rašto ir spaudos istorijos medžiagą. Tad kuo knygos muziejus skiriasi nuo dokumentinių paveldą saugančių bibliotekų specialiųjų skyrių? O gal nesiskiria (Rusijos valstybinės bibliotekos Retų spaudinių skyrius iki šiol oficialiai vadinasi Knygos muziejumi)? Kur slypi knygos muziejaus išskirtinumas? Ir ar lengva atskirti, ar knygos muziejumi save įvardijančios institucijos iš tikrųjų yra knygos muziejai, ar tik formaliai taip vadinasi? Atsakymų į šiuos klausimus ir bus bandoma ieškoti šiame straipsnyje.

Straipsnio tikslas – atskleisti kai kuriuos probleminius teorinius ir istorinius knygos muziejaus, kaip tam tikro teorinio ir praktinio knygotyros koncepto, aspektus. Tyrimo šaltiniai – publikuota literatūra knygos muziejų tematika, 1987 m. išleistas *Knygos ir knygūninkystės muziejų sąvadas*¹⁴ (specialus tyrimo šaltinis, jame pateikta informacija buvo lyginama su sąvade aprašytų muziejų dabarties situacija), įvairių šiandienos knygos muziejų internetinės svetainės, kiti šios temos internetiniai ištekliai, straipsnio autorės patirtis, įgyta dirbant su senaisiais leidiniais, bei informacija, surinkta lankantis šiandienos knygos muziejuose. Taikyti literatūros analizės, stebėjimo, lyginimo, interpretacinis metodai.

KNYGOS MUZIEJŲ STEIGTIS IR RAIDA

Knygos muziejų užuomazgų randame viduramžių vienuolynų bibliotekose ir ypač – XVI–XVIII a. aristokratų ir didikų asmeninėse bibliotekose. Baroko epochos biblioteka buvo ir muziejus, atspindintis knygoje sukauptą išmintį, o kartu ir „vaizdų teatras“. Šis neperskiriamas bibliotekos ir muziejaus ryšys atskleistas Claude'o Clement'o veikale *Musei sive bibliothecae tam privatae quam publicae extractio...*, išleistame Lione 1635 m. Kaip ir kitų Europos šalių, taip ir LDK didikų asmeninėse bibliotekose ypatingos išvaizdos ar reikšmės knygos būdavo rodomos kaip muziejiniai eksponatai, įrašomos į nuosavybės inventorius. XVIII a. paplito vadinamosios kunstkameros, jose, be įvairių išskirtinių gamtos objektų, būdavo eksponuojama ir *artificialia* – dailės kūriniai bei knygos. Ryškus pavyzdys čia galėtų būti Nesvyžiaus Radvilų rezidencija su didžiule dailės galerija, kunstkamera, biblioteka.

XIX a. antrojoje pusėje randantis moderniajai bibliotekininkystei, kai viešosiose bibliotekose atsiskyrė skaityklų ir knygų saugyklų erdvės, iškilo poreikis

eksponuoti įdomiausias knygas. Taip pradėjo steigti pirmieji knygos muziejai. Bene seniausias – 1877 m. Antverpene Plantino-Moretų tipografijos namuose įsikūręs knygos muziejus. Netrukus, 1884 m., buvo atidarytas Vokiečių knygos ir rašto muziejus Leipcige, jis veikia iki mūsų dienų (dabar kaip Vokietijos nacionalinės bibliotekos Leipcige padalinys). 1900 m., minint Johanno Gutenbergo gimimo 500-ąsias metines, buvo įkurti knygos muziejai Maince (Vokietija) ir Berne (Šveicarija). Mainco muziejus, sugriautas per Antrąjį pasaulinį karą, veiklą atnaujino 1962 m. kaip Pasaulio spaudos muziejus. 1914 m. knygos muziejus įsikūrė Briuselyje, tais pačiais metais – „Spaustuvinė biblioteka“ Amsterdame, 1938 m. veiklą pradėjo Knygos muziejus prie Knygos patologijos instituto¹⁵ Romoje, 1938 m. – Vaikų knygos muziejus Varšuvoje, 1950 m. Ofenbache (Vokietija) duris atvėrė M. Klingsporo knygos meno ir šrifto muziejus, 1964 m. Lione (Prancūzija) – Spaudos muziejus, Knygos muziejus Bordo mieste bei Prancūzijos nacionalinėje bibliotekoje Paryžiuje. Rusijoje seniausiu laikomas nuo 1925 m. kaip nuolatinė knygų ekspozicija pradėjęs funkcionuoti Rusijos valstybinės bibliotekos (buvusios Lenino bibliotekos) Knygos muziejus Maskvoje, tokį pavadinimą gavęs 1983 m.¹⁶ 1975 m. išleistame „Pasaulio muziejų“ žinyne nurodoma įvairiose šalyse tuo metu buvus 107 knygos ir knyginkystės muziejus. Neaišku, kokios institucijos čia laikytos knygos muziejais: ar apskritai visos, kuriose nors šiek tiek viešai eksponuota senųjų knygų ir rankraščių, ar kompleksiška knygos muziejams priskiriamas funkcijas (rinkti, eksponuoti, saugoti) atliekančios institucijos.

Ypač didelis susidomėjimas knygos muziejais kilo XX a. 7–9-ajame dešimtmėčiais. „Atrodo, knygos muziejai tapo mados reikalu. Antai beveik nerasime jokios didesnės bibliotekos, kuri neturėtų savo nuolatinės ekspozicijos ar laikinųjų teminių retų ir vertingų knygų parodų, skirtų knygos istorijai. Trumpai tariant, netgi tradicinės bibliotekos pamėgino atkreipti visuomenės dėmesį į

c. 429; YACUNOK, E. Muzei knigi. In *Bibliotecnaya enciklopediya*. Moskva, 2007, c. 675–676.

12 NIERZWICKI, Krzysztof. Muzea książki. In *Encyklopedia książki*. Wrocław, 2017, t. 2, p. 275; Muzea książki. In *Encyklopedia wiedzy o książce*. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1971, p. 1574–1576.

13 Buchmuseum. In *Lexikon des gesamten Buchwesens*. Hrg. von Severin Corsten. Bd. 1. Stuttgart, 1987, p. 629.

14 *Muzei knigi i knizhnogo dela*: ukazatel' muzeev

mira = *Museums of Books et Bookmaking*: International Directory. Sost. T. I. Kondakova, E. K. Mamedova, K. P. Sokol'skaya. Moskva, 1987. 275 p.

15 Taip tuomet vadinosi dabartinis Centrinis rankraščinio ir spausdintinio paveldo restauravimo ir konservavimo institutas (*Instituto centrale per il restauro e la conservazione del patrimonio archivistico e librario*) Romoje.

16 NEMIROVSKII, E. L. Muzei knigi. In *Kratkii spravochnik knigolyuba*. Moskva, 1976, p. 114–115.

išaugusį knygos vaidmenį žmonijos istorijoje¹⁷, – 1987 m. rašė čekų knygotyrintinkas Jaroslavas Vrchotka (1926–2013). Šis knygos muziejų kūrimosi bumamas Europoje XX a. antrojoje pusėje – dėsningas Europos knygotyros raidos rezultatas. Kaip tik tuo metu suaktyvėjo knygotyros (bibliologijos) teorinės minties plėtra, įsitvirtino įvairių šalių mokslinės knygotyros mokyklos, svarbiausius savo veikalus publikavo tokie knygotyros korifėjai kaip Robert’as Escarpi, Robert’as Estivals’is (Prancūzija), Horstas Kunze, Fritzas Funke (Vokietija), Karolis Głombiowski, Krzysztofą Migońis (Lenkija), Nikolajus Sikorskis, Alisa Belovickaja, Evgenijus Nemirovskis (Rusija) ir daugelis kitų. Pasaulio bibliotekininkystėje dar buvo gabi idėja didžiosiose mokslinėse bibliotekose steigti asmeninių bibliotekų kolekcijas ir jas saugoti neišskaidytas, *in corpore*. Ypač plačiai tai buvo taikoma JAV bibliotekose¹⁸. Tokios bibliofilų kryptingai suformuotos asmeninės bibliotekos, perduotos viešosioms institucinėms bibliotekoms, iš tikrųjų įgyja muziejinę reikšmę ir gali būti traktuojamos kaip gyvieji knygos muziejai.

Knygos muziejų temai daug dėmesio skyrė IFLA. 1983 m. Miunchene vykusiame IFLA kongrese buvo įkurta Knygos muziejų darbo grupė. Jos tikslas buvo apibrėžti knygos muziejaus sampratą, tokių muziejų tikslus, parengti tarptautinių knygos muziejų sąvadą. Šis buvo orientuotas ir į plačiąją visuomenę, besidominčią knygos istorija, ir į įvairių sričių mokslininkus, tiriančius knygos socialines funkcijas ir jos istoriją. Tokia tarptautinė knygos muziejų programa buvo pagrįsta įvairių su knygos tyrimais susijusių institucijų bendradarbiavimu. 1987 m. ši sumanymą įgyvendino Rusijos valstybinės bibliotekos Maskvoje (tuomet V. I. Lenino bibliotekos) darbuotojų kolektyvas¹⁹. Šis sąvadas ir dabar neprarado istoriografinės reikšmės: daugelis jame suregistruotų muziejų keitėsi ar apskritai buvo uždaryti, muziejai modernėjo, kito jų profilis ir pan., bet sąvadas užfiksavo knygos muziejų padėtį pasaulyje XX a. 9-ajame dešimtmetyje. Matydami tuometį knygos muziejų įdirbį, lengviau galime vertinti ir šiandienos knygos muziejus.

KNYGOS MUZIEJŲ RŪŠYS

Kaip iškomponuoja knygos muziejus visų kitų muziejų tipologijoje? Friedrichas Waidacheris muziejus skirsto pagal šiuos kriterijus: muziejaus savininką (nuosavybę); specialią veiklą; teritorinę priklausomybę; statinio pobūdį²⁰. Pagal rinkinių turinį, ypatingą paskirtį ir pamatinių mokslų pobūdį jis išskiria tokias muziejų rūšis: gamtos; istorijos; kultūros istorijos; technikos; meno; mišrieji; specialieji muziejai²¹. Muziejų rūšių jis detaliau neaptaria. Kaip

matome, šiame muziejų rūšių sąrašė knygos muziejus nepaminėtas, bet aišku, kad jis skirtinas į kultūros istorijos muziejų grupę, nes kultūros istorijos muziejai čia traktuojami kaip „į istoriją orientuotas žmogaus būties ir kūrybos apibendrinimas“. Jiems priskiriami „visokie istorinio pobūdžio specialūs muziejai“²², taigi knygos muziejus čia tikrai išikomponuoja kaip specialią knyginių paveldą reprezentuojanti institucija, per knygą apibendrinanti „žmogaus būties ir kūrybos“ istoriją.

Nastazijos Keršytės nagrinėtoje *Lietuvos muziejų* portalo muziejų klasifikacijoje knygos muziejai neminimi²³, bet jie galėtų atsirasti istorijos muziejų grupėje. Joje greta archeologijos, dvarų istorijos ir kultūros, genocido ir rezistencijos, istorijos, etnografijos, kraštotyros, kultūros istorijos, liaudies buities muziejų galėtų būti ir knygos muziejus. Kita vertus, kaip teigia R. Šermukšnytė, „visi muziejai, nesvarbu, koks yra jų objektas, yra istorijos muziejai“, nes jie yra „istorinių kolekcijų interpretuotojai“, taigi „istorija yra vienas iš neišvengiamų eksponavimo turinių visuose muziejuose“²⁴. Knygos muziejus, kaip ir kiti šios rūšies muziejai, „pasitelkdami muziejinius objektus reprezentuoja praeitį“²⁵, nes, anot B. Resešės, „istorija yra vienas iš neišvengiamų eksponavimo turinių visuose muziejuose“²⁶. Vis dėlto knygos muziejus turi ir itin specifinių bruožų.

Specialiojoje knygotyros literatūroje pateikiamos tokios knygos muziejų rūšys: pagal paskirtį jie skirstomi į viešuosius, mokslo tiriamojo pobūdžio (esamus prie mokslo įstaigų) ir mokomuosius (prie specialiųjų mokyklų). Pagal priklausomybės kriterijų knygos muziejai skirstomi į savarankiškus ir veikiančius

17 VRCHOTKA, Jaroslav; WILLISON, Ian R. Museums of the book. *International Journal of Museum Management and Curatorship*, 1987, vol. 6, issue 4, p. 373.

18 Plačiau apie tai žr. BRAZIŪNIENĖ, Alma. Knygų kolekcijos *in corpore* Lietuvos bibliotekose. *Knygotyra*, 2013, t. 61, p. 227–253.

19 *Muzei knigi i knizhno delo*: ukazatel' muzeev mira = *Museums of Books et Bookmaking*: International Directory...

20 WAIDACHER, Friedrich. *Bendrosios muzeologijos metmenys*. Vilnius, 2007, p. 225–226.

21 Ten pat, p. 226–227.

22 Ten pat, p. 226.

23 KERŠYTĖ, Nastazija. *Lietuvos muzeologija...*, p. 396. Jeigu *Lietuvos muziejų* portale norėsime sužinoti, ar Lietuvoje yra veikiančių knygos muziejų, paieškos lange prie raidės K rasime nuorodą

Knygos muziejus. Ji atves į Raseinių savivaldybės Marcelijaus Martinaičio viešąją biblioteką, kurioje iš tiesų veikia ekspozicija, skirta knygos istorijai, pagarbiai eksponuojama šiai bibliotekai dovanota Marcelijaus Martinaičio asmeninė biblioteka. Kaip teigia patys raseiniškiai, „biblioteka muziejaus ekspozicijų pagalba supažindina lankytojus su Lietuvos knygos istorijos raida, vietos kultūrinio-literatūrinio paveldu“, bet jo funkcijos yra kur kas siauresnės (Raseinių krašto knygos raida), nei kad įpareigotų apibendrinantis Knygos muziejaus pavadinimas.

24 ŠERMUKŠNYTĖ, Rūta. Istorijos muziejus: samprata, šiuolaikinių muziejinių naratyvų kūrimo idėjos ir jų raida Vilniaus mieste. *Lituanistika*, 2012, t. 58, nr. 2(88), p. 148.

25 Ten pat, p. 147.

26 Ten pat.

kaip įvairių įstaigų, dažniausiai bibliotekų, padaliniai²⁷. T. Kondakova išskiria universaliųjų knygos ir knygininkystės muziejų grupę ir specializuotų muziejų grupę²⁸. Skiriamasis universaliojo knygos muziejaus ir kitų knygos muziejų bruožas – įvairialypis ir daugiaplanis knygos, kaip itin sudėtingo dvasinės ir materialiosios kultūros objekto, atskleidimas. Kaip tipiškai pirmosios grupės atstovai galėtų būti Vokiečių knygos ir rašto muziejus Leipcige – vienas seniausių pasaulyje, įkurtas dar 1884 m., taip pat nuo 1900 m. Maince veikiantis Johanno Gutenbergo muziejus – visuotinės (pasaulinės) spaudos muziejus.

Specializuotų, t. y. skirtų vienai kuriai knygininkystės ar spaudos istorijos sričiai, knygos muziejų pasaulyje priskaičiuojama šimtai. 1987 m. paskelbtame *Knygos ir knygininkystės muziejų sąvade* jo sudarytojos, be universaliųjų knygos muziejų, kurie sąvade įvardyti tiesiog kaip knygos muziejai, buvo išskyrusios dar devynias tipologines knygos muziejų rūšis. Tai leidybos istorijos; spaudos ir poligrafijos; popieriaus ir popierininkystės; knygrišystės; šriftų; grafikos ir reproduktivumo technikos; knygos formato; spaudos; knygos veikėjų memorialiniai muziejai. Kaip atskiros sąlyginės knygos muziejų rūšys sąvade buvo įtrauktos ir nuolatinės knygų ekspozicijos bei laikinosios knygų parodos bibliotekose. Kad visos šios knygos muziejų rūšys (teminės grupės) yra gana sąlyginės, suprato ir sąvado sudarytojos: jos buvo priverstos sąvade nuolat įterpti nuorodų iš vienu knygos muziejų grupių į kitas. Kai kurie muziejai į šias temines grupes aiškiai netilpo. Antai valstybinis Greico muziejus (Vokietija) buvo priskirtas grafikos ir reproduktivumo technikos muziejų grupei, bet sprendžiant iš šio muziejaus aprašo (sąvado nr. 99, p. 110) jame jokių neknyginių eksponatų nebuvo, tik 4–6 kartus per metus rengiamos įvairios iliustruotų knygų, vario raižinių, karikatūrų ir pan. parodos. Bene todėl šis muziejus atsidūrė šioje knygos muziejų grupėje, kad jis įsikūręs XVIII a. pilyje, istoriniuose interjeruose? O štai panašiuose Strahovo premonstrantų vienuolyno interjeruose įsikūrusi Strahovo biblioteka Prahoje į knygos muziejų sąvadą visai nepakliuvo. Sąvado sudarymo metu vienuolynas neveikė, jame buvo raštijos muziejus, o nuo literatūros (raštijos) muziejų, kaip rašoma sąvado įvade, apskritai atsiribota, jie į knygos muziejų sąvadą nebuvo traukiami. Iš tikrųjų Strahovo biblioteka iš esmės gali atlikti ir knygos muziejaus funkciją: autentiškose vienuolyno patalpose saugomos senosios knygos natūraliai reprezentuoja senosios knygos raidą, taigi yra gyvas knygos muziejus. Taip jį traktavo ir E. Nemirovskis²⁹ bei lenkų knygotyrininkai³⁰. Ši biblioteka su autentiškomis barokinėmis salėmis ir didžiuliu vertingu senųjų knygų rinkiniu (apie 130 tūkst.) dabar yra vienas išpūdingiausių ir labiausiai turistų lankomų paveldo kompleksų Čekijos sostinėje³¹.

Atskira knygos muziejų rūšis yra memorialiniai knygos muziejai – su tam tikrais knygos kultūros veikėjais, bibliofilijos pasaulio asmenybėmis ir pan. siejami muziejai (jų įkurti ar specialiai skiriami jų atminimui). *Knygos ir knyginkystės muziejų sąvade* (1987) tokių buvo priskaičiuota net dvidešimt šeši³². Bet atskirti memorialinių knygos muziejų ir kitų knygos muziejų rūšis kartais yra problemiška. Antai Williamo Morriso (1834–1896) Kelmskoto dvaras (*Kelmscott Manor*) Anglijoje sąvade buvo priskirtas leidybos istorijos muziejų grupei, bet iš tikrųjų tai tipiškas memorialinis knygos veikėjų muziejus – čia ketvirtį amžiaus iki mirties gyveno garsusis *Private Press* propaguotojas W. Morrisas, čia veikė jo įkurta privačiosios spaudos spaustuvė *Kelmscott Press*. Tipiškas memorialinio knygos muziejaus pavyzdys – Plantino-Moretų muziejus Antverpene, įsikūręs autentiškuose spaustuvininkų dinastijos namuose, bet šio muziejaus veikla šiandien iš tikrųjų yra daug įvairesnė, nei sakytų jo pavadinimas, ji neapsiriboja vien memorialinio muziejaus funkcijomis. Panašiai ir su Pierponto Morgano biblioteka Niujorke – ji iš buvusios asmeninės bibliotekos yra virtusi viešąja ir funkcionuoja kaip istorinis muziejinis kompleksas. O štai nuo 1990 m. Polocke (Baltarusija) veikiantis Baltarusijos spaudos muziejus, nors jo pavadinime nėra įvardyto jokio asmens ir šio muziejaus veiklos pobūdis gana universalus, iš dalies galėtų būti laikomas ir memorialiniu muziejumi, nes jo steigties ir funkcionavimo atspirties taškas – polockietis spaudos veikėjas Pranciškus Skorina (prieš 1490 – prieš 1552). Taigi memorialinių knygos muziejų išskyrimas yra gana sąlyginis.

Diskusinis ir nuolatinių knygų ekspozicijų bei parodų bibliotekose ir įvairiuose šalių, kraštu, rajonų istorijos ir kultūros muziejuose, kai viename ar kitame muziejaus stende, tarkime, eksponuojama spaudos priemonių raida, priskyrimas knygos muziejams. Tokia buvo Krokuvos istorijos muziejaus ekspozicija, skirta spaudos ir knygrišybės istorijai. Analogija jai šiandien galėtų būti Energetikos ir technikos muziejuje Vilniuje esama spaudos technikos ekspozicija, bet šios ekspozicijos nevardiname Knygos muziejumi. Apskritai, kad toks knygos muziejų rūšiavimas yra probleminis, rodo ir tas faktas, jog

27 KAUNAS, Domas. Knygos muziejus..., p. 177.

28 KONDAKOVA, T. I. Muzei knigi i knizhnogo dela..., p. 429–430.

29 NEMIROVSKII, E. L. Muzei knigi..., p. 115.

30 Muzea książki. In *Encyklopedia wiedzy o książce*. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1971, p. 1576.

31 *Strahov Monastery* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.strahovskyclaster.cz/en/>>.

Tą patį būtų galima pasakyti apie Moravijos raštijos muziejų (Čekija), atidarytą 2005 m. Rajhrado benediktinų vienuolyne, vaizdžiai eksponuojantį knyginių daugiakultūrį Moravijos paveldą: nors muziejus turi raštijos muziejaus vardą, jis drąsiai galėtų būti skiriamas knygos muziejų grupei.

32 *Muzei knigi i knizhnogo dela: ukazatel' muzeev mira...*, p. 137–144.

pagrindinė sąvado sudarytoja T. Kondakova, 1999 m. publikavusi apžvalginį straipsnį apie knygos muziejus knygotyros enciklopedijoje, tokių smulkių knygos muziejų rūšių jau atsisakė, išskyrė tik universaliuosius ir specialiuosius knygos muziejus³³.

Reikia pasakyti, kad specializuotieji knygos muziejai natūraliai keitėsi, vieni būdavo uždaromi, atsirasdavo kiti, bet ir šiandien siauresnei ar platesnei knyginkystės sričiai skirtų muziejų yra beveik kiekvienoje šalyje. Tarkim, spaudos ir spausdinimo istorijos muziejai 2003 m. net yra įkūrę specialią Europos spaudos (spausdinimo) istorijos muziejų asociaciją (*Association of European Printing Museums*, AEPM; būstinė Briuselyje), jungiančią didžiulį tokių muziejų iš viso pasaulio tinklą (jame apie 100 su spaudos istorija susijusių muziejų³⁴). O apskritai reikėtų sutikti su rusų knygotyrininke Jelena Jacunok, teigiančia, kad „knygos muziejaus sąvoka ir muzeologijoje, ir knygotyroje iki galo nėra išdiskutuota dėl knygos, kaip kultūros objekto, sudėtingumo ir daugiaplaniškumo bei jos visuomeninės panaudos formų“³⁵. Tai aktualu ne tik kalbant apie knygos muziejų rūšis, bet ypač žinant, kad apskritai nėra nusistovėjusios, visuotinai priimtos muziejų tipologijos³⁶.

KNYGOS MUZIEJAUS SPECIFIKA

Kaip minėta, knygos muziejai – viena iš kultūros muziejų rūšių, taigi jie turi daug bendra su kitomis kultūros istoriją reprezentuojančiomis institucijomis. Ar visų juose saugomų ir eksponuojamų artefaktų įmuziejinimas yra toks pat? Kuo knygos muziejai skiriasi nuo kitų institucijų, kurių parodose ir ekspozicijose³⁷ taip pat rodomos knygos?

Kaip žinome, priimta manyti, kad bet koks artefaktas, išplėstas iš savo autentiškos aplinkos ir pakliuvęs į muziejų, pasikeičia, nes praranda buvusias autentiškas savo funkcijas – toks objektas (artefaktas) įmuziejinamas, t. y. netenka pirminės savo paskirties. Bet ir autentiškoje aplinkoje, tarkim, namų bibliotekėlėje, pasenusio turinio, seniai išleista knyga gali būti gyva ir gali aktualiai tęsti savo gyvenimą kaip šeimos ar giminės relikvija, t. y. muziejinis eksponatas. Į muziejų patekusios knygos aplinka lieka ta pati – knyginė. Žinoma, knyginė (bibliofilinė) namų bibliotekėlės aura išnyksta, bet knygos muziejuje knyga „neiškeliauja“ už institucinės saugyklos ribų. Šiuo aspektu knygos muziejus yra specifinis, organišką aplinką išlaikantis muziejus tiek, kiek apskritai tą organiškumą įmanoma muziejuje atkurti ir išlaikyti. Bet knygos muziejuje tai padaryti lengviau nei bet kuriame kitame. Kitaip tariant, knygos muziejuje natūraliai sureikšminama viena iš svarbiausių knygos funkcijų – socialinė. Ne

veltui Horstas Kunze knygos muziejus yra įvardijęs „knygotyros vitrinomis, galinčiomis vaizdžiai atskleisti esmingiausius visuomenės reiškinius“³⁸.

Tokia pati knyginei aplinka yra ir knygos muziejuje, ir bibliotekų specializuotuose dokumentinio paveldo padaliniuose. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad knyga, patekusi į knygos muziejų, praranda pirminę savo funkciją būti skaitoma, t. y. komunikacinę knygos turinio perteikimo (informavimo) funkciją („Biblioteka visada visų pirma buvo tekstoteka“, – taikliai yra pastebėjęs Nikolajus Kotreliovas³⁹). Bet tokia nuostata taikytina tik bibliotekų vadinamųjų bendrųjų fondų knygoms (aktualiajai literatūrai): jos ir saugomos bibliotekose pagal specialias chronologines saugojimo (išleidimo datų) ribas (pasenusios ir nebeaktualios tokios knygos nurašomos). Bibliotekų specialiųjų paveldo padalinių (Retų spaudinių, Rankraščių skyrių) knygoms ši nuostata netinka. Šiuose skyriuose knygos turinys nebevidina to išskirtinio vaidmens (turinio, informacijos aspektu), kokį knygos (leidiniai) atlieka bendruosiuose bibliotekų fonduose. Retų spaudinių skyriuose visos knygos traktuojamos kaip spaudos paveldo objektai nepriklausomai nuo jų turinio, autoriaus, spausdinimo ir visokių kitokių aplinkybių. Turinio informacinę funkciją tokia knyga išlaiko tik kaip istorinis šaltinis, o kartais tiriama tik dėl egzemplioriaus išorinių savybių (įrišo, popieriaus, vandenženklių ir kt.) kaip artefaktas⁴⁰. Netekdama skaitymo funkcijos senoji knyga Retų spaudinių skyriuje iš esmės tampa muziejinė, t. y. atlieka muziejinio eksponato funkciją. Čia yra esminis tokios knygos skirtumas

33 KONDAKOVA, T. I. Muzei knigi i knizhnogo dela..., p. 430.

34 *Association of European Printing Museums: A Printing Heritage Network* [interaktyvus]. [žiūrėta 2018 m. liepos 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.aepm.eu/members/>>.

35 YACUNOK, E. Muzei knigi..., p. 675.

36 KERŠYTĖ, Nastazija. *Lietuvos muzeologija...*, p. 380, 397.

37 Terminas *paroda* čia suprantamas kaip muziejinių eksponatų visuma, išdėstyta tam tikra tvarka ir eksponuojama ne ilgiau kaip metus, *ekspozicija* – ilgiau kaip metus.

38 KUNZE, Horst. Zadachi muzeev knigi v bibliotekakh. In KUNZE, Horst. *Izbrannoe*. Moskva, 1983, p. 303. Kunze'ės straipsniuose knygos muziejų tematika yra įdomių įžvalgų, bet jie itin persmelkti tuometės marksistinės ideologijos, prisodrinti tokių sovietmečio leksikos klišių, kaip

kad „socialistinės knygos kultūros didingumas“, „teisinga knygos istorijos interpretacija“, „buržuazinė knygos istorija“, „klasių kova“, „knygos vaidmuo revoliucinių ir antiimperialistinių idėjų propagandoje“ ir pan. Žr. KUNZE, Horst. Muzei knigi pri socializme. Voprosy izuchenya istorii knigi i ee otrazhenya v muzeyakh. In KUNZE, Horst. *Izbrannoe*. Moskva, 1983, p. 228–240.

39 KOTRELEV, Nikolai. Muzeinaya problematika s tochki zrenya istorii knigi. In *Prace badawcze i bibliograficzne nad zbiorami rzadkich i cennych ksiazek i dokumentow*. Warszawa, 1991, p. 105.

40 Apie tai, kiek senoji knyga šiandien tiriama dėl jos informacinės funkcijos (turinio) ir kiek kaip artefaktas, informacijos trūksta. Į šį klausimą galėtų atsakyti Retų spaudinių skyrių skaitytojų tyrimas, bet tokių tyrimų Lietuvoje nebuvo vykdyta.

lyginant su knyga bendruosiuose bibliotekų fonduose. Ir apskritai darbo Retų spaudinių skyriuose profilis labiau panašėja į darbą muziejuje: knygai nebetailkoma dubletiškumo sąvoka, t. y. laikomasi nuostatos, kad nėra dviejų tokių pačių knygų, net jeigu tai ta pati to paties autoriaus ir tos pačios laidos knyga. Kiekviena knyga tampa muziejinė jau vien todėl, kad kiekvienas jos egzempliorius yra išskirtinis, jo kelias iki tokio bibliotekos padalinio ar knygos muziejaus yra nepakartojamas (tai rodo skirtingi provenienciniai knygų nuosavybės ženklai, rankraštinės skaitytojų ir savininkų marginalijos ir pan.). Štai kodėl kai kurių didžiųjų bibliotekų specialieji knyginių paveldo padaliniai ir vadinami tiesiog knygų muziejais. Tokių specializuotą padalinį pavadinimu *Knygos muziejus (Retų spaudinių skyrius)*, kaip minėta, turi Rusijos valstybinė biblioteka Maskvoje⁴¹, o istoriškai susiklosčiusios, neišardytos asmeninių bibliotekų knygų kolekcijos, patekusios į institucines bibliotekas, XX a. 7–9 dešimtmečiais dažnai imtos traktuoti kaip knygos muziejai. Bodlio biblioteka Oksfordo universiteto bibliotekoje galėtų būti tipiškas tokio institucinio bibliotekos padalinio – gyvojo knygos muziejaus – pavyzdys.

Tad ar galime dėti lygybės ženklą tarp knygos muziejaus ir bibliotekos Retų spaudinių skyriaus, nors, kaip minėta, dėl itin panašaus šių institucijų darbo profilio jos kartais jungiamos? N. Kotreliovas į šį klausimą atsako remdamasis pavyzdžiu, kaip tam tikras knygos egzempliorius funkcionuoja knygos muziejuje ir kaip bibliotekos Retų spaudinių skyriuje: „Individuālios knygos egzemplioriaus ypatybės, pirminės (ypatingas popierius, įrišas, papildomos iliustracijos ir pan.) arba palankiai įgytos ypatybės (rankraštiniai įrašai, papildymai, unikalus dekoras, retumas, atsiradęs dėl stichinių ar socialinių aplinkybių, ir pan.) padaro tokių egzempliorių lobiu, archyvinu ar memorialiniu dokumentu, tinkamu Retų spaudinių skyriui ir – tik iš dalies, sąlyginai – knygos muziejui.“⁴² Nes ne tiek knygos individualumas, o atvirkščiai, jos tipiškumas yra svarbiausias knygos buvimo knygos muziejuje požymis. Ši N. Kotreliovo išvalga, išsakyta dar 1985 m., buvo gana toliaregiška, turint galvoje tuometį sovietinės knygotyros kontekstą. Taip teigdamas jis turėjo galvoje tuomet išsigalėjusią tendenciją knygų muziejuose eksponuoti tik išskirtines knygas, vadinamuosius „geriausius spaudos pavyzdžius“, o reikėtų daryti atvirkščiai: tipiškos, „vidutinės“, „pilkos“ tam tikro laikotarpio knygos kaip tik įtikinamai atskleidžia šalies, krašto, valstybės knygos kultūros lygį, o kartu ir plačiau – pačią epochą, „knygos istorinio vyksmo pilnatvę“⁴³. Pasitelkdamas taiklią metaforinę analogiją, N. Kotreliovas daro tokią išvadą apie knygos muziejaus ir bibliotekos Retų spaudinių skyriaus skirtumus (nors abiejuose senosios knygos funkcijos labai panašios): „Retų spaudinių skyrius panėši į draustinį, saugantį išmirštančius gyvūnus, knygos

muzejus – tai mokslinis herbariumas, apimantis visą gyvąją augmeniją, o kartu ir sėklų fondas, saugantis praktiniams ateities darbams visus genetinius gamtos turtus.⁴⁴ Kitaip tariant, N. Kotreliovas jau tuomet teigė, kad knygos muzejus visų pirma turėtų orientuotis į kasdienybės tyrimus, į apačių knygos kultūros atspindėjimą knygos muziejuje (tokias knygas knygos muziejai turi rinkti, jų trūksta, kaip kad trūksta, pavyzdžiui, eilinių kareivių, darbininkų, valstiečių, t. y. apačių, o ne aukštuomenės aprangos pavyzdžių kitokiuose muziejuose)⁴⁵. Toks dėmesys kasdienybei, mažiesiems pasakojimams tapo įprasta praktika tik šiandienos muziejuose.

BANDYMAS REGISTRUOTI PASAULIO KNYGOS MUZIEJUS

Pasaulio knygos muziejų sąvado idėją prieš tris dešimtmečius įgyvendino tuometėje IFLA veikloje aktyviai dalyvavusi Rusijos valstybinės bibliotekos Maskvoje (tuomet TSRS valstybinės Lenino bibliotekos) darbuotoja T. Kondakova, pasitelkusi bendraautore⁴⁶. Iki jo pasirodymo tam tikros apibendrinamosios informacijos apie knygos muzejus buvo galima rasti tik bendruosiuose pasaulio muziejų sąvaduose, o šiame leidinyje buvo susisteminta informacija kaip tik apie knygos muzejus ir jų rūšis. Iš viso leidinyje aprašytos 209 atminties institucijos, turinčios knygos muzejus ar nuolatinės knygų ekspozicijas 45 šalyse. Knygos įvade akcentuotas formalusis knygos muziejaus ir knygų ekspozicijos (parodos) skirtumas: knygos muziejuje privalo būti ne tik knygų kaip eksponatų, bet būtinai ir neknyginių eksponatų, pavyzdžiui, įvairių spaudos, knygos gaminimo priemonių ir pan.

Žinoma, aprėpti informaciją apie vos ne pusės tūkstančio muziejų ar jiems prilygintų institucijų situaciją XX a. 9-ajame dešimtmetyje buvo gana sunku, juolab kad tos informacijos ieškovai buvo ne Vakarų šalių, o tuometės Sovietų Sąjungos bibliotekininkai. Gal ir todėl dabar, žiūrint retrospektyviai, matyti sąvado sudarymo spragos. Ypač informaciniu aspektu nukentėjo tos ano meto atminties institucijos, kurios neturėjo nacionalinio statuso (įvade nuo tokių atsiribota). Antai niekur nerasime paminėtos ilgus dešimtmečius veikusios visuo-

41 Muzei knigi. In *Rossiiskaiya gosudarstvennaya biblioteka* [interaktyvus] [žiūrėta 2018 m. balandžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.rsl.ru/ru/events/halls/muzej-knigi>>.

42 KOTRELEV, Nikolai. Muzeinaya problematika..., p. 109.

43 Ten pat.

44 Ten pat, p. 111.

45 Ten pat, p. 110.

46 *Muzei knigi i knizhnogo dela*: ukazatel' muzeev mira = *Museums of Books et Bookmaking*: International Directory...

tinės ir Lietuvos knygos istorijai skirtos nuolatinės knygų ekspozicijos Vilniaus universiteto bibliotekos P. Smuglevičiaus salėje (savininkas – universitetas, taigi į sąvadą nepateko). Ši ekspozicija buvo parengta profesionaliai, daugiausia tuomečio Retų spaudinių skyriaus vedėjo Nojaus Feigelmano, o anksčiau – ir bibliotekos direktoriaus Levo Vladimirovo dėka. Jeigu neturėsime galvoje tiems laikams privalomų marksizmo-leninizmo propagandos elementų (pavyzdžiui, privalomų Lenino, Marxo, Engelso veikalų, išspausdintų jiems gyviems esant, pirmųjų laidų kaip neva itin retų knygų paminklų) eksponavimo šioje ekspozicijoje, P. Smuglevičiaus salės nuolatinė senųjų knygų ekspozicija niekuo nesiskyrė nuo kitų tokio pobūdžio ekspozicijų, įtrauktų į aptariamąją *Knygos ir knygininkystės muziejų sąvadą*. Kaip teigia Asta Krakytė, „sukaupę tikslesnių duomenų, galbūt kada nors išdrįsime, daug neperdėdami, P. Smuglevičiaus salės ekspoziciją pavadinti pirmuoju Lietuvos knygos ir rašto muziejumi“⁴⁷. Juolab kad ji netgi nelygintina su sąvade esamomis tuometės Lietuvos respublikinės (šiandienos Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo) bibliotekos knygų parodomis – jos tuomet knygų muziejaus kriterijų tikrai neatitiko. Šis pavyzdys rodo, kad 1987 m. sąvade pateikta pasaulio knygos muziejų padėtis buvo gana sąlyginė ir tuomečiam sąvado skaitytojui dėl tokios informacijos pateikties galėjo susidaryti ne tik kad netikslus, bet kartais ir klaidinantis tuometis pasaulio knygos muziejų vaizdas.

Vis dėlto retrospektyviai ir kompleksiskai vertindami aptariamąją sąvadą galime matyti, kokia buvo knygos muziejų veiklos geografija XX a. 7–9 dešimtmėčiais. Daugiausia jų būta tuometėse Rytų Vokietijoje (15) ir Vakarų Vokietijoje (10), Didžiojoje Britanijoje (11), JAV (10), Čekoslovakijoje (10), Italijoje (8), Lenkijoje (5)⁴⁸. Toks geografinis knygos muziejų pasiskirstymas suprantamas: Vokietija – spaudos pradininkė, JAV – didžioji kultūros paveldo „importuotoja“, bene daugiausiai XIX–XX a. kaip tik į knyginį Europos paveldą finansiškai investavusi šalis (senieji Europos spaudos šedevrai kaip finansinio investavimo objektas natūraliai sugulė amerikiečių kolekcininkų ir didžiųjų bibliofilų rinkiniuose). Didelis tuometės Čekoslovakijos knygos muziejų skaičius, ko gero, aiškintinas šios knygotyros temos čekų knygos mokslininkų įdirbiu (J. Vrchotkos darbai), tuometės Čekoslovakijos nacionalinio muziejaus dėmesiu būtent knygos istorijai. Ne veltui universaliųjų knygos muziejų grupei priskirtas Ždiare prie Sazavos buvęs knygos muziejus buvo Prahos nacionalinio muziejaus filialas. Šio nacionalinio muziejaus mokslo žurnale „Acta Musei nationalis Pragae“ buvo publikuota knygos muziejams skirtų straipsnių. Sąvado apraše (nr. 10, p. 34–35) šis knygos muziejus pristatytas kaip itin universaliai atspindėjęs visuotinę ir Europos knygos istoriją, rašto raidą, čekų knygos istoriją ir pan. bei –

tai itin svarbu – eksponavęs spaudos įrangą. Dabar tai išpūdinguose į UNESCO paveldo sąrašą įrašyto cistersų vienuolyno interjeruose funkcionuojantis modernus pilies muziejus, bet skirtas jau ne knygos istorijai⁴⁹ – pasikeitė jo priklausomybė ir šeimininkai.

Kiek stebina didelis skaičius (net penki) Lenkijoje buvusių įvairių knygos muziejų. Dabar iš šių penkių tikrais knygos muziejais įvardyti nedrįstume nė vieno: Lenkijos nacionalinėje bibliotekoje Varšuvoje, Nacionaliniame muziejuje Vroclave, Osolinskių instituto bibliotekoje, minėtame Krokuvos istorijos muziejuje specialiųjų ekspozicijų, kurioms būtų galima taikyti knygos muziejaus statusą, nebeliko arba jos labai pasikeitusios (dažniausiai rengiamos tik teminės parodos). Muziejai ir bibliotekos persitvarkė pagal šiandienos gyvenimo diktuojamas ir lankytojų poreikius atliepiančias realijas. Sėkmingai gyvuoja tik Popieriaus gamybos muziejus Dušnikos Zdrujuje, Žemutinėje Silezijoje, įkurtas XVII a. popieriaus malūne. Šiandienos Lenkijoje radosi naujų muziejų, tokių kaip privačia iniciatyva įkurtas Knygos meno muziejus Lodžėje⁵⁰, Varšuvos spaudos muziejus (Varšuvos istorijos muziejaus filialas), 1996 m. pradėjo veiklą Cešyno spaudos istorijos muziejus, 2008 m. – Liublino spaudos muziejus (Liublino spaudos atminties namai, *Izba Pamięci Drukarstwa Lubelskiego*).

UNIVERSALIEJI KNYGOS MUZIEJAI PO 30 METŲ

Knygos ir knygininkystės muziejų sąvade (1987) buvo pateikta 10 universaliųjų knygos muziejų: Knygos ir spaudos muziejus Karališkojoje Alberto I bibliotekoje Briuselyje (Belgija); Horbnio bibliotekos knygos muziejus Liverpulyje (Didžioji Britanija); Britų bibliotekos knygos muziejus Londone; Saksonijos žemės bibliotekos knygos muziejus Dresdene (Vokietija); Vokiečių knygos ir rašto muziejus Leipcige; Ukrainos valstybinis knygos ir spaudos muziejus Kijeve; TSRS valstybinės V. I. Lenino bibliotekos knygos muziejus Maskvoje; Mainco miesto Gutenbergo muziejus (Vokietija); Klingsporo muziejus

47 KRAKYTĖ, Asta. Knygų ekspozicija Vilniaus universiteto bibliotekos Pranciškaus Smuglevičiaus salėje: istorija, dabartis, perspektyvos. *Knygotyra*, 2003, t. 40, p. 124.

48 Aptarinėti visų savadė paminėtų tuometės Sovietų Sąjungos knygos muziejų neverta (jų sąvade net 51) – tai įvairių skirtingų šalių, priverstinai atsidūrusių Sovietų Sąjungoje, knygos muziejų ar jiems priskiriamų institucijų mechaninis sąrašas. Juolab kad šiame sąrašė, kaip ir visų tuomečių

socialistinio lagerio šalių, būta daug itin ideologizuotų priverstinių marksistinės-lenininės knygos istorijai skirtų knygos muziejų ir ekspozicijų.

49 *Zamek ve Žďáru nad Sázavou* [interaktyvus]. [žiūrėta 2018 m. liepos 26 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.zamekzdar.cz/en/>>.

50 *Muzeum książki artystycznej* [interaktyvus]. [žiūrėta 2018 m. liepos 24 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.book.art.pl/index.php>>.

Ofenbache (Vokietija); Knygos muziejus Ždiare prie Sazavos (Čekija). Susipažinus su šiais muziejais paaiškėjo, kad šiandien visų jų situacija yra gan skirtinga. Šių muziejų pokyčius būtų galima sugrupuoti taip: 1) buvo uždaryti, pakeitė savo veiklą arba ją labai susiaurino; 2) persitvarkė (modernėjo), bet išlaikė savo veiklos pobūdį; 3) nepakito, išliko tradiciniai.

Knygos muziejus Ždiare prie Sazavos, Čekijoje (sąvado nr. 10, p. 34–35) tokia forma, kaip aprašytas sąvade, kaip minėta, dabar nebeveikia: po restitucijos 1990 m. architektūrinis Ždiaro prie Sazavos pilies ansamblis (XIII–XVIII a. čia veikė vienuolynas) buvo gražintas Kinskių giminei, dabar čia įkurtas modernus pilies muziejus⁵¹, bet knygos muziejaus čia nebėra⁵². Pasikeitė ir Klingsporo muziejus Ofenbache (sąvado nr. 9, p. 33–34), kurio įkūrimo pagrindas buvo vokiečių šriftų kūrėjo, spaustuvininko, bibliofilo Karlo Klingsporo (1868–1950) surinkta vertinga asmeninė biblioteka, daugiausia bibliofilinių knygų (*Private Press* leidinių ir kt.) kolekcija. Dabar tai dailiosios knygos ir knygos meno biblioteka besididžiuojanti įstaiga, ruošianti įdomias temines knygos meno parodas, bet tai jau nebėra universalusis knygos muziejus. Horbny'io bibliotekoje Liverpulyje (sąvado nr. 2, p. 26), įsikūrusioje išpūdinguose specialiai jai 1906 m. statytuose pastatuose (šiuo metu visas Liverpulio centrinės bibliotekos architektūrinis ansamblis restauruotas), galima matyti kai kurias bibliotekos lobyno ekspozicijas⁵³, bet ši biblioteka tikrojo knygos muziejaus statuso, kaip jis buvo suprantamas XX a. antrojoje pusėje, nebeišlaiko.

Veiklos pobūdį labai susiaurino dar 1935 m. Dresdene, Saksonijos krašto bibliotekoje įkurtas Knygos muziejus. Sąvade (nr. 4, p. 27–28) jis buvo pristatytas kaip itin plačiai ir visapusiškai eksponuojantis Europos knygos raidą, visiškai atitinkantis universaliojo knygos muziejaus statusą. Dabar ši didžiulė, apie 9 mln. knygų fondą sauganti valstybinė Saksonijos krašto bei akademinė Dresdeno technologijos universiteto biblioteka (nuo 1996 m.) su gausiais senųjų knygų, rankraščių, žemėlapių, fotografijų ir kt. rinkiniais knygos muziejaus, kokio tikėtusi lankytojas, susipažinęs su T. Kondakovos sąvadu, nebeturi, nors kaip tik taip, *Buchmuseum*, vadinami specialioje patalpoje (kameroje, seife) eksponuojami išpūdingiausi bibliotekos lobiai⁵⁴, tarp jų – garsusis Majų kodeksas, įrašytas į UNESCO kultūros vertybių sąrašą. Kitose parodų salėse kasmet parengiama po vieną naują teminę parodą.

Britų biblioteka sąvade buvo pristatyta kaip universalusis knygos muziejus, visapusiškai atspindintis knygos istoriją keturiuose Britų muziejaus galerijose. Dabar Britų biblioteka Siro Johno Ritblato galerijoje eksponuoja bibliotekos lobyną – reikšmingiausių bibliotekoje sukauptų pasaulinio knyginio paveldo objektų ekspoziciją⁵⁵. Ji konstruojama teminiu principu (Muzika; Mokslas;

Spausdinimas (spauda); Slaptieji tekstai; Knygos menas; Žemėlapiai ir vaizdai; Istoriniai dokumentai; Shakespeare'as; Bitlai; Literatūra) ir gana eklektiškai, temos „nesikalba“, nes „susikalbėti“ nėra jų tikslas. Nėra ekspozicijos pradžios ir pabaigos, lankytojas ją gali žiūrėti kaip nori (eidamas pagal laikrodžio rodyklę ar atvirkščiai), stendai išdėstyti pasieniais ir salės centre, t. y. nuoseklus pasakojimas specialiai nekuriamas. Taigi šiandienos Britų bibliotekos knygos muziejaus prieskyra universaliesiems knygos muziejams yra problemiška: nors ekspozicija įdomi, ji nekuria nuoseklaus knygos kaip medijos raidos vaizdo.

Tipiškiausias antrosios knygos muziejų grupės (persitvarkusių, atsinaujinusių, bet išlaikiusių savo profilį) atstovas galėtų būti Vokiečių knygos ir rašto muziejus Leipcige (sąvado nr. 5, p. 28–29), veikiantis nuo 1885 m., dabar Vokietijos nacionalinės bibliotekos Leipcige padalinys, sakytume, klasikinis, bet modernus knygos muziejus, įsikūręs 2013 m. pastatytame naujame bibliotekos priestate, siūlantis lankytojui įvairiapuses su knygos ir rašto raida susijusias parodas, išplėtojęs itin plačią edukacinę veiklą⁵⁶. Knyga ir raštas, kaip viena seniausių medijų pasaulyje, čia atskleista išsamiai ir moderniai, vykusiai panaudojant naujausias technologijas. Nuolatinės ekspozicijos (joje apie tūkstantis eksponatų) koncepciją taikliai apibrėžia jos pavadinimas „Ženklas – Knyga – Tinklas: nuo dantiraščio iki binarinio kodo“.

Šiai grupei skirtinas ir Karališkojoje Alberto I bibliotekoje Briuselyje veikiantis knygos muziejus *Librarium*⁵⁷ – bibliotekos dokumentinio paveldo padalinys, skirtas visuotinei knygos, rašto ir bibliotekų istorijai. Atnaujintas 2010 m.,

51 *Zamek ve Ždāru nad Sāzavou* [interaktyvus]... Naujai 2017 m. išleistoje lenkų knygos enciklopedijoje likusi pasenusi informacija apie šį čekų knygos muziejų kaip apie universalųjį, plačiai visuotinę knygos istoriją atspindintį muziejų. Žr. NIERZWICKI, Krzysztof. Muzea książki. In *Encyklopedia książki*. Wrocław, 2017, p. 277.

52 Kaip informavo Čekijoje dirbantis Lietuvos kultūros istorikas Ilja Lemeškinas, šio 57 metus veikusio (1957 09 22–2014 10 31) knygos muziejaus ekspozicijos buvo supakuotos į dėžes ir kaip depozitas dabar saugomos Terezino pilyje. Iš senojo muziejaus Ždiaro prie Sazavos pilyje neliko nieko (I. Lemeškino 2018 09 25 el. laiškas).

53 Central Library in Liverpool. In *Liverpool City Council* [interaktyvus]. [žiūrėta 2018 m. birželio 19 d.]. Prieiga per internetą: <<https://liverpool.gov.uk/libraries/find-a-library/central-library/>>.

54 Buchmuseum. In *SLUB* [interaktyvus]. [žiūrėta 2018 m. birželio 29 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.slub-dresden.de/ueber-uns/buchmuseum/>>.

55 Treasures of the British Library. In *British Library* [interaktyvus]. [žiūrėta 2018 m. rugpjūčio 20 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.kbr.be/en/librarium>>.

56 German Museum of Books and Writing. In *Deutsche National Bibliothek*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2018 m. birželio 19 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.dnb.de/EN/DBSM/dbsm_node.html>.

57 Librarium. In *Koninklijke Bibliotheek van België* [interaktyvus]. [žiūrėta 2018 m. birželio 19 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.kbr.be/en/librarium>>.

įrengtas moderniai, bet kartu rodantis, kaip greitai technologijos sensta ir nebeatliepia lankytojų lūkesčių (yra nefunkcionalių, lankytojui nepatogių technologijų taikymo pavyzdžių, perdėto dekoratyvumo). Senosioms spaudos staklėms iš ankstesnių šio muziejaus ekspozicijų muziejuje vietos irgi nebeliko (jos sudėtos bibliotekos užkaboriuose). Kai kurios muziejaus ekspozicijos atnaujinaš kas trys mėnesiai, taip pritraukiant vis naujų lankytojų. Galime teigti, kad *Librarium* šiandien atitinka tradicinę knygos muziejaus sampratą, toliau tęsia sąvade jam priskirtą universaliųjų muziejų funkciją.

Ukrainos knygos ir spaudos muziejus (sąvado nr. 6, p. 29–30) Kijeve, įkurtas 1972 m., priklauso Kijevo Olų Lauros muziejiniam kompleksui. Jame yra veikiantis stačiatikių vienuolynas, o spaustuvės pastate įkurtas knygos muziejus⁵⁸. Čia plačiai pristatyta Ukrainos knyginkystės raida, leidybos ir spaudos istorija. Įrengtas jis itin tradiciškai, iš esmės nuo įkūrimo nekeitęs savo klasikinio knygos muziejaus įvaizdžio. Beveik visiškai nepasikeitęs nuo sąvade (nr. 7, p. 30–31) aprašytų laikų ir Rusijos valstybinės bibliotekos (buvusios V. I. Lenino) knygos muziejus Maskvoje⁵⁹. Ir dabar tai visuotinei knygos istorijai skirtas muziejus, itin dėmesingas Rusijos knygos raidai. Ekspozicijos teminiu aspektu išsamios: eksponuojama poligrafinė įranga, ir Rusijos, ir užsienio šalių paminklinės knygos, įvairių knygos formų pavyzdžiai, knygos architektonikos ir apskritai knygos meno raida, memorialiniai įvairių knygos veikėjų daiktai ir kt. Ir knygos muziejaus koncepcija, ir jo interjeras, ekspoziciniai stendai ir kt. likę tokie pat, kaip kad buvo muziejaus atidarymo 1983 m. metu, nors dabar ekspozicijos papildomos, keičiamos. Eksponavimo būdas taip pat klasikinis: eksponatų anotacijos lakoniškos, vyrauja bibliografiniai aprašai, tad knygos istorijos pasakojimą susikurti turi pats muziejaus lankytojas (kaip paprastai anksčiau ir būdavo). Tai nelyg idėjos apie knygos muziejus raidos arba sustabdyto laiko muziejus – tokio tipo muziejai jau irgi tampa istorija.

Gutenbergio muziejus Maince (sąvado nr. 8, p. 32–33), įkurtas Mainco miesto entuziastų 1900 m. švenčiant spaudos išradimo jubiliejų, iki šiol išlaiko klasikinio visuotinės knygos istorijos muziejaus įvaizdį (teminės ekspozicijos skirtos Gutenbergui, jo Biblijai, inkunabulams, XVI–XVIII a. knygoms, XIX–XX a. knygų raidai; popieriaus ir įrišų istorijai; vaikų knygai; islamiškajai knygai; Rytų rašto ir spaudos istorijai). Pastaruoju metu muziejus itin daug dėmesio teikia edukacinei veiklai.

Apžvelgus dešimt sąvade (1987) aprašytų knygos muziejų matyti, jog iš jų šiandien universaliaisiais galėtume įvardyti penkis: Vokiečių knygos ir rašto muziejų Leipcige; Karališkosios Alberto I bibliotekos Briuselyje; Gutenbergio knygos muziejų Maince; Ukrainos knygos ir leidybos muziejų Kijeve ir Rusijos valstybi-

nės bibliotekos Maskvoje. Pastaruosius du galima būtų apibūdinti kaip itin tradicinius muziejus: ekspozicijos ir parodos konstruojamos teminiu chronologiniu principu, jos išsamios ir profesionaliai parengtos, bet šie muziejai nuobodūs žiūrint šiandienos lankytojų akimis. Kiti sąvade aprašyti kaip universalieji knygos muziejai arba apskritai pakeitė savo profilį (muziejus Ždiare prie Sazavos), arba jį labai susiaurino, tenkindamiesi tik laikinosiomis teminėmis parodomis (Klingsporo muziejus Ofenbache, Horbny'io biblioteka Liverpuljuje), arba veikia mėgindami kurti kompromisinius variantus: turi lobynų kambarius (Britų biblioteka, Saksonijos krašto biblioteka Dresdene) ir rengia temines knygų parodas.

ŠIANDIENOS IŠŠŪKIAI

Kodėl įvairių šalių didžiosiose bibliotekose, sukaupusiose vertingas senųjų knygų kolekcijas, nuolatinės knygų ekspozicijos netapo nacionaliniais tų šalių knygos muziejais? Antai Britų biblioteka Londone, būdama Jungtinės Karalystės nacionalinė biblioteka, seniai turinti nuolatinę bibliotekos lobių ekspoziciją, nėra knygos muziejus ir netgi tokio galimai nacionalinio knygos muziejaus statuso nesiekia, nors apie tokią galimybę buvo svarstoma (šiai problemai savo straipsnį yra paskyręs britų knygotyriminkas I. R. Willisonas⁶⁰). Britų padėtis specifinė. Be Britų bibliotekos, šalyje yra tokios knygų turtais besididžiuojančios vienos seniausių Europos bibliotekų kaip Oksfordo ir Kembridžo universitetų bibliotekos – pačios savaime gyvieji knygos muziejai⁶¹, veikiantys autentiškuose viduramžių universitetų pastatuose, kiekviena iš jų turi savo senųjų knygų eksponavimo tradicijas. Tad britų situacija išskirtinė. Išskirtinė ir JAV knygos muziejų padėtis – kaip minėta, didžiulėje šalyje, XIX–XX a. sukaupusioje itin vertingų knygų kolekcijų, jos natūraliai yra virtusios knygos muziejais. Tai nėra tipiškai knygos muziejų pavyzdžiai.

Latvijos nacionalinės bibliotekos nuolatinė knygų ekspozicija „Knyga Latvijoje“, atidaryta 2016 m., irgi nevadinama knygos muziejumi, nors aiškiai tokią nacionalinio knygos muziejaus funkciją ji atlieka: ekspozicijos koncepcijos pa-

58 *Muzei knigi i drukarstva Ukraini* [interaktyvus] [žiūrėta 2018 m. rugpjūčio 21 d.]. Prieiga per internetą: <<http://vuam.org.ua/uk/704>>.

59 *Muzei knigi*. In *Rossiiskaiya gosudarstvennaya biblioteka* [interaktyvus] [žiūrėta 2018 m. balandžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.rsl.ru/ru/events/halls/muzej-knigi>>.

60 WILLISON, I. R. The problems of a national

museum of the book: the future of the British Library's permanent exhibition. *Sbornik Narodniho Muzea v Praze = Acta Musei Nationalis Pragae*, 1982, sv. 27, č. 4, p. 189–195.

61 ROBERTS, R. J. The role of the Bodleian Library as a museum of the book. In *Sbornik Narodniho Muzea v Praze = Acta Musei Nationalis Pragae*, 1982, sv. 27, č. 3, p. 158–165.

grindas – knyga kaip materialus, socialinis ir dvasinis fenomenas ir kartu medija, rodoma jos raida Latvijoje, ryškinamas europinis kontekstas. Ekspozicija išsami, parengta konceptualiai, įrengta moderniai. Baltarusijos spaudos muziejuje Polocke (muziejus didelis, užima visą buvusio vienuolyno pastatą) nuosekliai atskleista rašto, knygos, spaudos, poligrafijos raida iki pat XXI amžiaus, tiesa, gana tradiciniu būdu. To negalima būtų pasakyti apie Minske, Baltarusijos nacionalinėje bibliotekoje esamą senųjų knygų ekspoziciją, pretenzingai vadinamą Knygos muziejumi – tai tik paskirų baltarusių knygos paminklų ekspozicija, nei turiniu, nei eksponavimo stiliumi nekurianti vientiso išsamesnio savojo pasakojimo, tad galimą nacionalinio Baltarusijos knygos muziejaus statusą tektų perleisti Polockui.

Nacionalinio knygos muziejaus idėja gaji ir kitose Europos šalyse: „Mums vis dar trūksta nacionalinio knygos muziejaus, viena iš galimybių toki turėti galėtų būti muziejaus įkūrimas Romoje sujungus pagrindinių didžiųjų valstybinių miesto bibliotekų jėgas“, – teigia italų knygotyriminkas Andrea de Pasquale⁶². *Knygos ir knyginkystės muziejų sąvade* (1987) buvo fiksuota aštuoni knygos muziejai Italijoje. Dabar, kaip rašo A. de Pasquale, veikia tik knygos muziejus Karmanjolos mieste, įkurtas dar 1913 m., kiti dėl įvairių priežasčių veiklą yra nutraukę. Bet kuriami nauji specializuoti, daugiausia privačia iniciatyva, pavyzdžiui, *Tipoteca Italiana* muziejus Kornudos mieste (Šiaurės Rytų Italija), atvėręs duris 2002 m.⁶³

Lietuvoje dėl ypač komplikotos valstybės istorijos neturime autentiškose istorinėse patalpose veikiančių nei dvarų, nei vienuolynų bibliotekų, kokios nelyg gyvieji knygos muziejai tebeveikia daugelyje Europos šalių (Vokietijoje, Prancūzijoje, Slovakijoje, Italijoje, pavyzdžiui, netoli Romos esanti Subjako benediktinų vienuolyno biblioteka ir kt.), nei universitetų bibliotekų, kokios tebefunkcionuoja, tarkim, Anglijoje (Oksfordo, Kembridžo ir kt.). Galime pasigirti nebent autentiškais Vilniaus universiteto ar Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekų XIX–XX a. pirmosios pusės interjerai. Taigi neturime *in corpore* išlikusių istorinių bibliotekų. Jau vien šis liūdnas faktas galėtų būti akstinas Lietuvoje kurti knygos muziejų.

Naujai kuriamas knygos muziejus šiandienos pasaulyje natūraliai nebegalės būti toks, koks buvo *Knygos ir knyginkystės muziejų sąvado* (1987) sudarymo metu. Tegalime kalbėti tik apie modernųjį, šiandienos muziejinkystės realijas atliepiančią knygų muziejų, pristatantį Lietuvos knygos raidos dėsningumus ir per knygą, jos funkcionavimą visuomenėje įvairiais istoriniais tarpsniais rodantį įvairių epochų kasdienį gyvenimą, o per jį netiesiogiai ir plačiau – valstybės, tautos, nacijos. Kaip teigia Rimvydas Laužikas, šiuolaikinio muziejaus „galutinis tikslas – ne pats rinkinys, o gebėjimas ugdyti visuomenę, dirbant

su įvairiomis bendruomenėmis joms suprantamu stiliumi, priemonėmis ir kalba, suvokiant kartų skirtumus, naudojant skirtingas – realias ir skaitmenines – priemones⁶⁴. Taigi XXI amžiaus knygos muziejams knygos komunikacinė funkcija tampa pagrindinė: „Šiandien muziejus suvokiamas kaip terpė, kurioje vyksta socialinė sąveika, dalijimasis, nulemiantis naujų žinių ir žinojimo generavimą bei sklaidą. Muziejus tampa bendruomenės telkimo vieta, kūrybine socialinio, kultūrinio ir inovacijų kapitalo kūrimo erdve“, – teigiama Lietuvos „Muziejų plėtros strateginėse kryptyse 2015–2020 metams“⁶⁵. Tai modernaus šiandienos muziejaus esmė, labai svarbi ir knygos muziejams.

Tam tikrų modernaus knygos muziejaus užuomazgų, nors ir labai punktyriškų, jau galime apčiuopti ir Lietuvoje. Pirmiausia tai pasakytina apie naujai, šiuolaikiškai išradingai žiūrovui pateikiamas knygų parodas didžiosiose Lietuvos bibliotekose. Kad senoji knyga kaip muziejinis eksponatas gali būti įdomus išlepintam šiandienos lankytojui, parodė kai kurios knygų parodos Vilniaus universiteto bibliotekos P. Smuglevičiaus salėje („Bibliotheca curiosa“, „Iš buduaro į medžioklę“), Lietuvos nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje vykusi Reformacijos 500-osioms metinėms skirta paroda „Maištaujančios knygos“, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje lankytojų pamėgta paroda „*In matrimonium ducere*: Bonos Sforcos ir Žygimanto Senojo vedybų 500 metų jubiliejui“ ir kt. Jose atsigręžta į mažuosius pasakojimus, vykusiai atskleistos kasdienybės temos. O čia ir yra esminis dalykas šiandienos moderniam muziejuje apskritai, knygos muziejuje – taip pat. Kaip teigia Orhanas Pamukas, pats pagal savo Nobelio premija apdovanotą romaną „Nekaltybės muziejus“ Stambule sukūręs nepakartojamai individualų muziejų, „mažieji Europos didmiesčių muziejai, įsikūrę nuošaliuose gatvelėse, leido man suprasti, kad muziejai, kaip ir romanai, taip pat gali kalbėti žmonėms“⁶⁶. Jis, samprotaudamas apie

62 PASQUALE, Andrea De. I primi musei del libro in Itali. In *Bibliothecae.it [interaktyvus]*, 5 (2016), 2, p. 116–142. [žiūrėta 2018 m. birželio 13 d.] DOI: 10.6092/issn.2283-9364/6391.

63 *Tipoteca Italiana*: Working Museum for the History of Italian Typographical Design [interaktyvus]. [žiūrėta 2018 m. rugpjūčio 23 d.]. Prieiga per internetą: <https://wessweb.info/index.php/Tipoteca_Italiana:_Working_Museum_for_the_History_of_Italian_Typographical_Design>.

64 LAUŽIKAS, Rimvydas. Apie paveldo komunikaciją, arba XXI a. muziejų. *Liaudies kultūra*, 2016, nr. 2, p. 1.

65 *Muziejų plėtros strateginės kryptys 2015–2020 metams*. Patvirtinta Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2015 m. balandžio 16 d. įsakymu Nr. ĮV-247 [interaktyvus]. [žiūrėta 2018 m. birželio 16 d.]. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/ef6fe420e93a11e4b7b698256c072611>>.

66 PAMUK, Orhan. A Modest Manifesto for Museums. *American Craft Magazine*, 2013, June/July. [žiūrėta 2018 m. balandžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<https://craftcouncil.org/magazine/article/modest-manifesto-museums>>.

šiandienos muziejų demokratėjimo tendencijas, sako, kad sėkmingi gali būti tik eiliniams žmonėms (lankytojams) ir apie juos, jų patirtis kuriami šiandienos muziejų naratyvai, o tautų, valstybių, imperijų istorijas pasakojantys muziejai – jau praeitis: „Muziejų ateitis yra mūsų pačių namuose. Tiesą sakant, vaizdas yra labai paprastas: MES TURĖJOME: Epiką, Vaizdavimą, Paminklus, Istorijas, Tautas, Grupes ir būrius, Didelius ir brangius dalykus. MUMS REIKIA: Romanų, Išraiškos, Namų, Istorijų, Asmenų, Individų, Mažų ir paprastų dalykų.“⁶⁷ Šios pranašiškos intelektualo mintys gali būti pravarčios ir projektuojant Lietuvos knygos muziejų.

Vis dėlto reikėtų pasakyti, jog tarp tyrėjų esama ir knygos muziejaus skeptikų. Vienas iš jų Geraldas Beasley'us teigia, kad šiandienos skaitmeniniame pasaulyje, kai knygų (t. y. tekstų) prieinamumas internete pasiekė apogėjų, knygos muziejai yra tartum žaidimas, perdėta mūsų pagarba materijai, formai, o tai yra klaida („mes žaidžiame savo retų knygų kolekcijas laikydami knygos muziejais“⁶⁸). Savo teiginį jis grindžia kito paveldo tyrėjo G. Thomo Tanselle'o mintimi, jog „jeigu mes negalime išsaugoti nematerialaus objekto fizinėje erdvėje, juolab tuomet negalime jo ir eksponuoti fizinėje erdvėje“⁶⁹. G. Beasley'us daro išvadą: „Jeigu mes negebame išsaugoti arba eksponuoti objekto erdvėje, tuomet nematau paaiškinimo, kaip jis gali būti laikomas muziejiniu objektu. Kasdieniame dualistiniame mūsų gyvenime eksponuojamos knygos yra laikas, perkeltas į erdvę; jos yra pažinimas, virtęs pripažinimu.“⁷⁰ Tokį G. Beasley'aus skepsį knygos muziejų atžvilgiu lengvai paaiškina jo paties prisipažinimas: „Retų spaudinių skyrių bibliotekininkai ginasi rasdami vis naujų argumentų [dėl knygos muziejų], švaistydami laiką ir pinigus senosioms knygoms, kuomet viso pasaulio žinija šiandien jau yra sutelkta į skenuotą ir paieskai tinkamiausią formą. <...> Ar internetas dabar nėra mūsų biblioteka, o knygų rinkiniai – mūsų muziejai?“⁷¹ Toks tvirtinimas dokumentinio paveldo atžvilgiu, pripažinime, neišlaiko jokios kritikos, be to, tokia nuostata, išreikšta prieš dešimtmetį, rodo pernelyg optimistinę požiūrį į internetą, dabar šis optimizmas jau gerokai blėsta. Šiandien Europoje veikiančių knygų muziejų kontekste Lietuvos knygos muziejus irgi turėtų surasti savo vietą – Lietuvos atminties institucijos gali ir turi ką parodyti išrankiems šiandienos muziejų lankytojams.

Išvados

Nors knygos muziejaus ir bibliotekų specialiųjų paveldo padalinių (Retų spaudinių, Rankraščių skyrių) veikla ir formaliosios funkcijos panašios (saugoti, tirti ir aktualinti dokumentinį paveldą), jų veiklos prioritetai

yra skirtingi. Ši aplinkybė lemia, kad knygos muziejai daugiausia kuriami prie bibliotekų, sukaupusių didelius rankraštinių ir spausdintinio paveldo masyvus. Tai buvo būdinga XX a. bibliotekininkystės praktikai, ši tendencija išlieka ir XXI amžiuje. Vis dėlto XXI amžiaus knygos muziejams iš minėtų trijų funkcijų paveldo komunikavimo (aktualinimo ir viešinimo) funkcija tampa esminė, svarbiausia. Šiandienos knygos muziejai savo veiklą ir santykį su saugomu paveldu konstruoja įcentrinimo principu, kuomet visas dėmesys telkiamas į lankytoją, būtent jis „juda“ link paveldo, o ne atvirkščiai. Dialoginio ryšio reikmė knygos muziejuose yra jų sėkmės garantas. Funkcijų reikšmingumo lygis (prioritetai) tampa knygos muziejaus ir bibliotekų paveldo padalinių skiriamuoju požymiu: šių paveldo padalinių svarbiausiomis funkcijomis ir toliau lieka kaupti, saugoti ir tirti turimą dokumentinį paveldą, o knygos muziejams svarbiausia tokį paveldą aktualinti ir taip ugdyti visuomenę.

Išnagrinėjus knygotyros literatūrą knygos muziejų tema matyti, kad ypatingas susidomėjimas knygos muziejais XX a. antrojoje pusėje buvo dėsningas to meto Europos knygotyros raidos rezultatas. Knygos muziejų raidos tyrimas atskleidė, kad tokių muziejų steigties sparta XX a. 7–9 dešimtmečiais buvo tiesiogiai susijusi su to meto knygos mokslinių tyrimų situacija, knygotyros, kaip perspektyvios mokslo disciplinos, suaktyvėjimu Europoje ir pasaulyje. Knygos muziejų tematika natūraliai buvo įsikomponavusi į knygotyros tyrimų lauką kaip itin perspektyvi. *Knygos ir knygininkystės muziejų sąvade* (1987) pateikta universaliųjų knygos muziejų grupė tartum reprezentavo to meto Europos (ir pasaulio) knygotyrai aktualią knygos muziejinkystės temą, liudijo knygotyros temų plotį ir gylį, bendruosius knygos mokslo pasiekimus. Laikui bėgant knygotyros tyrimų tematika natūraliai keitėsi, politinės ir socialinės aplinkybės keitė knygos muziejų realybę: posovietinėse ir buvusiose socialistinėse šalyse buvo gražinta privatinė nuosavybė, dalis knygos muziejų, buvusių nacionalizuotuose pastatuose, buvo gražinti teisėtiems šeiminiškams, taigi knygos muziejai natūraliai buvo priversti keisti savo veidą ir profilį. Dabar dalis tokių muziejų sėkmingai bando prisitaikyti prie šiandienos realybės ir sparčiai kinta, modernėja. Kiti knygos muziejai stagnuoja arba likę itin tradicinio pobūdžio, jų ateitis problemiška.

Knygos ir knygininkystės muziejų sąvado (1987) ir ten pateiktų universaliųjų knygos muziejų analizė praėjus 30 metų parodė, kad knygos muziejų kaita ne-

67 Ten pat.

68 BEASLEY, Gerald. Curatorial crossover: building library, archives, and museum collections. *RBM: A Journal of Rare Books, Manuscripts, and Cultural Heritage*, 2007, vol. 8, nr. 1, p. 25. Priei-

ga per internetą: <<https://rbm.acrl.org/index.php/rbm/article/view/272>>.

69 Ten pat.

70 Ten pat, p. 26.

71 Ten pat, p. 25.

išvengiama, bendrosios naujosios moderniosios muziejinkystės tendencijos natūraliai veikia ir universaliuosius knygos muziejus. Norėdami būti lankomi, knygos muziejai natūraliai priversti persitvarkyti ir operatyviai reaguoti į besikeičiančius visuomenės (lankytojų) poreikius. Dabar, itin besikeičiančiame XXI a. gyvenime (muziejų gyvavimo taip pat), sudaryti panašų knygos muziejų sąvadą, kur muziejai gana smulkiai suskirstyti į tam tikras rūšis, būtų problemiška ar net beprasmiška: globaliame pasaulyje muziejai pernelyg sparčiai keičiasi bei integruojasi į įvairią kitą muziejinio ir ypač edukacinio pobūdžio veiklą. Su knyga susijusios atminties institucijos deda visas pastangas kuo išradingiau pateikti savo knyginius turtus, taigi rūšinės muziejų ribos vis labiau išsitrina arba specialiai yra laužomos, eksponavimo išradingumo, lankytojų įtraukimo ir kt. dalykai tampa muziejų kasdienybe. Taigi tokių naujovių registracija kažin ar besuspėtų su kasdiene jų kaita. Lietuvoje neturint knygos muziejaus, bet mąstant apie tokią instituciją, knygos muziejaus kūrimas susiduria su naujojo, modernaus muziejaus iššūkiais. Tradicinis akademinio profilio knygos muziejus su senųjų knygų ekspozicijomis nebegali tikėtis susidomėjimo.

Šaltiniai ir literatūra

1. *Association of European Printing Museums: A Printing Heritage Network* [interaktyvus]. [žiūrėta 2018 m. liepos 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.aepm.eu/members/>>.
2. BEASLEY, Gerald. Curatorial crossover: building library, archives, and museum collections. *RBM: A Journal of Rare Books, Manuscripts, and Cultural Heritage*, 2007, vol. 8, nr. 1, p. 20–28. Prieiga per internetą: <<https://rbm.acrl.org/index.php/rbm/article/view/272>>.
3. BRAZIŪNIENĖ, Alma. Knygų kolekcijos in corpore Lietuvos bibliotekose. *Knygotyra*, 2013, t. 61, p. 227–253.
4. Buchmuseum. In *Lexikon des gesamten Buchwesens*. Hrg. von Severin Corsten. Bd. 1. Stuttgart: A. Hiersemann, 1987, p. 629.
5. Buchmuseum. In *SLUB* [interaktyvus]. [žiūrėta 2018 m. birželio 29 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.slub-dresden.de/ueber-uns/buchmuseum/>>.
6. Central Library in Liverpool. In *Liverpool City Council* [interaktyvus]. [žiūrėta 2018 m. birželio 19 d.]. Prieiga per internetą: <<https://liverpool.gov.uk/libraries/find-a-library/central-library/>>.
7. German Museum of Books and Writing. In *Deutsche National Bibliothek*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2018 m. birželio 19 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.dnb.de/EN/DBSM/dbsm_node.html>.
8. *Gyvosios istorijos programa: istorinė kultūra šiuolaikinės sąmonės formavimui*. Teksto autorius Alfredas Bumblauskas; sudaryt. Ginas Dabašinskas. Vilnius: Kultūros paveldo institutas, 1998. 70 p., [16] iliustr. lap. 9986-955-00-9:8.00.
9. KAPLERIS, Ignas. *Skaitmeninių medijų raiška Lietuvos muziejų komunikacijoje: daktaro disertacija*. Vilniaus universitetas, 2014. Prieiga per internetą: <<https://epublications.vu.lt/object/elaba:6079211/6079211.pdf>>.
10. KAUNAS, Domas. Knygos muziejus. Iš *Knygotyra: enciklopedinis žodynas*. Vilnius: Alma littera, 1997, p. 177.

11. KERŠYTĖ, Nastazija. *Lietuvos muzeologija: Lietuvos muzeologijos raida XVIII amžiaus antroje pusėje–XXI amžiuje: mokslo monografija*. Vilnius: Akademine leidyba, 2016. 472 p.: iliustr.
12. KONDAKOVA, T. I. Muzei knigi i knizhnogo dela. In *Kniga: enciklopediya*. Moskva, 1999, p. 429–431.
13. KOTRELEV, Nikolai. Muzeinaya problematika s točki zrenya istorii knigi. In *Prace badawche i bibliograficzne nad zbiorami rzadkich i cennych książek i dokumentów: materialy z seminarium polsko-radzieckiego*, Warszawa, 8–10 października 1985. Warszawa, 1991, p. 104–114.
14. KRAKYTĖ, Asta. Knygų ekspozicija Vilniaus universiteto bibliotekos Pranciškaus Smuglevičiaus salėje: istorija, dabartis, perspektyvos. *Knygotyra*, 2003, t. 40, p. 110–127.
15. KUNZE, Horst. Muzei knigi pri socializme. Voprosy izuchenya istorii knigi i ee otrazhenya v muzeyakh. In KUNZE, Horst. *Izbrannoe*. Moskva: Kniga, 1983, p. 228–240.
16. KUNZE, Horst. Zadachi muzeev knigi v bibliotekakh. In KUNZE, Horst. *Izbrannoe*. Moskva: Kniga, 1983, p. 297–304.
17. LAUŽIKAS, Rimvydas. Apie paveldo komunikaciją, arba XXI a. muziejų. *Liaudies kultūra*, 2016, nr. 2, p. 1–6.
18. Librarianium. In *Koninklijke Bibliotheek van België* [interaktyvus]. [žiūrėta 2018 m. birželio 19 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.kbr.be/en/librarianium>>.
19. Muzea książki. In *Encyklopedia wiedzy o książce*. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1971, p. 1574–1576.
20. *Muzei knigi i drukarstva Ukraini* [interaktyvus] [žiūrėta 2018 m. rugpjūčio 21 d.]. Prieiga per internetą: <<http://vuam.org.ua/uk/704>>.
21. *Muzei knigi i knizhnogo dela*: ukazatel' muzeev mira = *Museums of Books et Bookmaking: International Directory*. Sost. T. I. Kondakova, E. K. Mamedova, K. P. Sokol'skaya. Moskva: Gosudarstvennaya biblioteka SSSR imeni V. I. Lenina, 1987. 275 p.
22. Muzei knigi. In *Rossiiskaiya gosudarstvennaya biblioteka* [interaktyvus] [žiūrėta 2018 m. balandžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.rsl.ru/ru/events/halls/muzej-knigi>>.
23. *Muzeum książki artystycznej* [interaktyvus]. [žiūrėta 2018 m. liepos 24 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.book.art.pl/index.php>>.
24. *Muziejų plėtros strateginės kryptys 2015–2020 metams*. Patvirtinta Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2015 m. balandžio 16 d. įsakymu Nr. IV-247 [interaktyvus]. [žiūrėta 2018 m. birželio 16 d.]. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/ef6e420e93a1e4b7b69825c072611>>.
25. NAVICKIENĖ, Aušra. Knygos muziejus bibliotekoje: nuo istorijos link teorijos. Iš *Panevėžio apskrities institucinės bibliotekos*: konferencija'99, parodos. Panevėžys, 2000, p. 60–68.
26. NEMIROVSKII, E. L. Muzei knigi. In *Kratkii spravochnik knigolyuba*. Sost. A. E. Mil'chin. Moskva, 1976, p. 114–115.
27. NIERZWICKI, Krzysztof. Muzea książki. In *Encyklopedia książki*. Pod redakciją Anny Żbikowskiej-Migoń i Marty Skalskiej-Zlat. Wrocław: Wyd-wo Uniwersitetu Wrocławskiego, 2017, t. 2, p. 275–279.
28. PAMUK, Orhan. A modest manifesto for museums. *American Craft Magazine* [interaktyvus], 2013, June/July. [žiūrėta 2018 m. balandžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<https://craftcouncil.org/magazine/article/modest-manifesto-museums>>.
29. PASQUALE, Andrea De. I primi musei del libro in Itali. In *Bibliothecae.it* [interaktyvus], 5 (2016), 2, p. 116–142 [žiūrėta 2018 m. liepos 20 d.]. DOI: 10.6092/issn.2283-9364/6391.
30. ROBERTS, R. J. The role of the Bodleian Library as a museum of the book. In *Sbornik Narodního Muzea v Praze = Acta Musei Nationalis Pragae*, 1982, sv. 27, č. 3, p. 158–165.
31. ŠERMUKŠNYTĖ, Rūta. Istorijos muziejus: samprata, šiuolaikinių muziejinių naratyvų kūrimo idėjos ir jų raiška Vilniaus mieste. *Lituanisti-*

- ka, 2012, t. 58, nr. 2(88), p. 146–160.
32. *Strahov Monastery* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.strahovskyclaster.cz/en/>>.
33. *Tipoteca Italiana: Working Museum for the History of Italian Typographical Design* [interaktyvus]. [žiūrėta 2018 m. rugpjūčio 23 d.]. Prieiga per internetą: <https://wessweb.info/index.php/Tipoteca_Italiana:_Working_Museum_for_the_History_of_Italian_Typographical_Design>.
34. Treasures of the British Library. In *British Library* [interaktyvus]. [žiūrėta 2018 m. rugpjūčio 20 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.kbr.be/en/librarium>>.
35. VRCHOTKA, Jaroslav; WILLISON, Ian R. Museums of the book. *International Journal of Museum Management and Curatorship*, 1987, vol. 6, issue 4, p. 373–379.
36. Waidacher, Friedrich. *Bendrosios muzeologijos metmenys*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2007. 532 p. ISBN 978-9955-415-69-5.
37. WILLISON, I. R. The problems of a national museum of the book: the future of the British Library's permanent exhibition. *Sbornik Narodního Muzea v Praze = Acta Musei Nationalis Pragae*, 1982, sv. 27, č. 4, p. 189–195.
38. YACUNOK, E. Muzei knigi. In *Bibliotechnaya enciklopediya*. Moskva, 2007, c. 675–676.
39. *Zamek ve Žďáru nad Sázavou* [interaktyvus]. [žiūrėta 2018 m. liepos 26 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.zamekzdar.cz/en/>>.

THE BOOK MUSEUM: SOME PROBLEMATIC THEORETICAL AND HISTORICAL ASPECTS

Alma Braziūnienė

Summary

The article deals with the problematic theoretical aspects of book museums (their functions, types, specificity in the context of other museums, similarities with the library divisions of documentary heritage) and examines the issues related to the establishment, development, registration and spread of book museums in Europe in the second half of the 20th century. It has been discovered that although the functions of the book museum and the special documentary heritage library divisions (Rare Books and Manuscript Divisions) are very similar or even overlap (preservation, study and actualization of the documentary heritage) and the difference between them is minimal, the level of significance of the functions (priorities) being the hallmark of the book museum and library heritage divisions. In the attempt to determine the development of the book museum, the analysis of a directory on the development of museums, entitled *Museums of Books and Bookmaking: International Directory*, published in 1987 and regarded as historiographically valuable material, was undertaken. The information about universal European book museums provided in the above directory was compared with today's situation. The conclusion has been drawn that an interest in book museums in the second half of the 20th century was a natural outcome of the development of book science of that time. The pace of establishing book museums was directly linked to the intensification of book science as a viable scientific discipline in European and global science. The topic of book museums in the

field of the book science of those days was extremely popular. At the time, the largest number of book museums was in Germany (25), Great Britain (11), USA (10), the then Czechoslovakia (10), Italy (8), and Poland (5). It turned out that out of the 10 universal book museums which were functioning in the 70ies and 80ies of the 20th century, only five exist today. The others were closed down, narrowed down their activities or changed their profile altogether. Some museums have retained a very traditional academic character. Given the context of contemporary and modern museology, with all the attention focused on the visitor rather than on the museum objects themselves, the situation of these museums is problematic.

KEY WORDS: museums, book museum, universal book museum, modern museum, library, documentary heritage, the old book, the book as a museum item.

Īteikta 2018 m. rugsėjo 21 d.

Priimta 2018 m. spalio 1 d.